

12. Analýza kategoriálních dat

χ^2 test dobré shody

- Srovnání s teoretickou distribucí
- Nominální, ordinální, diskrétní data
- Spojitá data kategorizujeme
- Předpoklady: kategorie vzájemně nezávislé
očekávané frekvence > 5

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(n_i - n\pi_i)^2}{n\pi_i}$$

- n_i – pozorované četnosti pro jednotlivé kategorie
- $n\pi_i$ – očekávané četnosti při daných pravděpodobnostech π_i

χ^2 test dobré shody

- χ^2 má pro výběry velkých rozsahů přibližně χ^2 rozdělení s $k-1$ stupni volnosti
- X má předpokládané rozložení dané psmi $\pi_i \Rightarrow$ hodnota testové statistiky χ^2 bude malá, pro velké hodnoty χ^2 zamítáme H_0
- Kritická hodnota = kvantil $\chi^2_{1-\alpha}(df)$ o $df = k-1$ stupních volnosti
- Pokud ověřujeme pouze typ, ale ne hodnoty parametrů rozložení, musí být parametry z výběru předem odhadnuty \Rightarrow snížení počtu df

χ^2 test dobré shody - příklad

10 000 lidí hází mincí -> rub: 4 000 případů (R)

-> líc: 6 000 případů (L)

Lze výsledek považovat za statisticky významně odlišný od očekávaného poměru R:L = 1:1?

$$\chi^2 = \frac{(4000 - 5000)^2}{5000} + \frac{(6000 - 5000)^2}{5000} = 400$$

- Kritická hodnota: $\chi^2_{(0,95)}(df = 1) = 3,84$
- $3,84 \ll 400 \Rightarrow$ zamítáme H_0 o shodnosti očekávaného a pozorovaného poměru

χ^2 test dobré shody - příklad

Studujeme rozdělení počtu pacientů, kteří přijdou na zubní pohotovost ve všední den. Ordinační dobu rozdělíme do půlhodinových intervalů a v každé půlhodině zjistíme počet pacientů, kteří se během ní na zubní pohotovost dostavili. Ověřte na 5% hladině významnosti, zda je přijatelný předpoklad o Poissonově rozdělení počtu pacientů.

H_0 : Počet příchodů pacientů během 30 min. má Poissonovo rozlož.
 H_1 : Počet příchodů pacientů během 30 min. nemá Poissonovo rozlož.

Za platnosti H_0 pst příchodu určitého počtu pacientů x :

$$P(x) = e^{-\lambda} \frac{\lambda^x}{x!}$$

λ neznáme => odhadneme jako vážený průměr:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k n_i x_i = \frac{1}{1200} (79 \cdot 0 + 188 \cdot 1 + \dots + 0 \cdot 11) = \frac{3364}{1200} = 2,80$$

Pro $\lambda = 2,80$ počítáme psti : $P(x_1=0)=\pi_1, P(x_2=1)=\pi_2, \dots$

$P(x_{12}=11 \text{ a více})=\pi_{12}$

Očekávané četnosti: $n \pi_i$

Okrajové třídy spojíme ($n \pi_i < 5$)

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(n_i - n\pi_i)^2}{n\pi_i} = 8,50$$

$$df = k - m - 1 = 9 - 1 - 1 = 7 \Rightarrow \chi^2_{(0,95)}(7) = 14,07$$

$8,50 < 14,07 \Rightarrow$ nezamítáme H_0 o Poissonově rozložení

Číslo kategorie	Počet pacientů	Pozorovaná četnost	Očekávaná četnost
i	x_i	n_i	$n\pi_i$
1	0	79	72,97
2	1	188	204,32
3	2	282	286,05
4	3	275	266,98
5	4	196	186,89
6	5	114	104,66
7	6	45	48,84
8	7	10	19,54
9	8	7	6,84
10	9	3	2,13
11	10	1	0,78
12	11 a více	0	0,00
Celkem	-	1200	1200,00

9	8 a více	11	9,75

Kontingenční tabulky

- Data kvalitativní, diskrétní kvantitativní, spojité kvantitativní, ale s hodnotami sloučenými do skupin
- Dva znaky tohoto typu – kategorie jednoho znaku = řádky, kategorie druhého znaku = sloupce => kontingenční tabulka
- Jeden znak r kategorií, druhý znak s kategorií => kontingenční tabulka typu $r \times s$
- Kontingenční tabulka typu 2×2 = čtyřpolní tabulka

Testy v kontingenčních tabulkách

- Hypotéza o shodnosti struktury (1 znaku ve dvou a více výběrech)
- Hypotéza o nezávislosti (2 znaků v jednom výběru)
- Hypotéza o symetrii (2 znaků či opakovaných měřeních v jednom výběru)

Příklady testů

Příklad č.1: Byl studován výskyt mihulí v tocích České republiky. Předběžné výsledky ukázaly, že jejich přítomnost/nepřítomnost v toku není určena současným stupněm znečištění ani znečištěním v minulosti (nelze ale vyloučit jednorázovou intoxikaci). Byly tedy studovány další vlastnosti jednotlivých toků, zvl. mechanické zábrany, které mohou limitovat pohyb kruhoústých a ryb v toku. Toky byly klasifikovány do 2 typů: a) s přítomností jezů a splavů zabraňujících zpětnému návratu vodních obratlovců a b) bez přítomnosti jezů a splavů. Bylo celkem vyšetřeno 100 toků. Z nich bylo 50 s jezy a 50 bez jezů. Z toků typu a) byly mihule nalezeny v 10 případech, v tocích typů b) ve 40 případech. Je poměr toků s výskytem/absencí mihulí shodný v obou typech toků (tj. v tocích s bariérami/bez bariér)?

Příklad č. 2: Zkoumáme vzájemný výskyt dvou druhů na skalní stepi. Celkem jsme na plochu rozmístili náhodně 100 plošek o rozměru 1x1 m. Na každé ploše jsme zaznamenali přítomnost/nepřítomnost druhu A a druhu B. Oba druhy se vyskytovaly v 36 čtvercích, ani jeden ve 20 čtvercích, pouze druh A se vyskytoval ve 30 čtvercích. Vyskytují se druhy vzájemně nezávisle?

Příklad č. 3: Sledujeme skupinu 20 pacientů, kteří byli léčeni dvěma různými hypertenzivy A a B. Každý pacient dostával po dobu 1 měsíce lék A a po odeznění případných účinků po dobu 1 měsíce lék B. Výsledek byl klasifikován jako úspěch (tlak snížen o více než 15 mm Hg) či neúspěch. Liší se léky v účinku?

Test hypotézy o shodnosti struktury

- Shodnost struktury jednoho ze sledovaných znaků za různých podmínek, které vyjadřují kategorie druhého znaku
- Očekávaná četnost = (součet v řádku x součet ve sloupci)/celkový počet pozorování

$$X^2 = \sum \frac{(\text{pozorovaná četnost} - \text{očekávaná četnost})^2}{\text{očekávaná četnost}}$$

- Sčítáme přes všechna políčka v tabulce
- Kritická hodnota: kvantil $X^2_{1-\alpha}(df)$
- $df = (\text{počet řádků} - 1)(\text{počet sloupců} - 1)$

Čtyřpolní tabulka

a	b	a+b
c	d	c+d
a+c	b+d	n

$$F(A) = \frac{(a+b)(a+c)}{n}$$

$$F(B) = \frac{(a+b)(b+d)}{n}$$

$$F(C) = \frac{(a+c)(c+d)}{n}$$

$$F(D) = \frac{(b+d)(c+d)}{n}$$

$$X^2 = n \frac{(ad - bc)^2}{(a+b)(a+c)(c+d)(b+d)}$$

$$df = 1$$

Test o shodnosti struktury - příklad

kouření/vzdělání	základní	odborné	střední	VŠ	Suma
Nekuřák	14	22	55	73	197
Bývalý kuřák	11	28	44	42	125
Kuřák	14	24	24	17	79
Silný kuřák	78	189	175	106	548
Suma	117	296	298	238	949

$$\begin{aligned} X^2 &= (14 - 197 \cdot 117 / 949)^2 / (197 \cdot 117 / 949) \\ &+ (22 - 296 \cdot 197 / 949)^2 / (296 \cdot 197 / 949) + \dots \\ &= 4,36 + 0,68 + \dots = 38,68 \end{aligned}$$

$$df = (r-1)(s-1) = 9$$

$$X^2_{1-0,001,9} = 27,88$$

$38,68 > 27,88 \Rightarrow$ zamítáme H_0
na hladině významnosti 0,001

Test hypotézy o nezávislosti - příklad

Při studiu vztahu mezi barvou vlasů a očí v populaci Němců antropolog pozoroval náhodný výběr 6800 lidí s těmito výsledky:

		Barva vlasů		Celkem
		Tmavá	Světlá	
Barva očí	Tmavá	726	131	857
	Světlá	3129	2814	5943
Celkem		3855	2945	6800

H_0 : Barva očí je nezávislá na barvě vlasů
 H_0 : Barva vlasů je nezávislá na barvě očí
 H_0 : Barva očí a barva vlasů jsou vzájemně nezávislé

$$X^2 = 6800 \cdot \frac{(726 \cdot 2814 - 131 \cdot 3129)^2}{(726 + 131)(726 + 3129)(3129 + 2814)(131 + 2814)} =$$
$$6800 \cdot \frac{2,67 \cdot 10^{12}}{857 \cdot 3855 \cdot 5943 \cdot 2945} = 341,5$$

$$X^2_{(1-0,05,1)} = 3,84$$

$341,5 > 3,84 \Rightarrow$ zamítáme H_0 o nezávislosti barvy očí a barvy vlasů

Fisherův exaktní test

- Analyzuje všechny možné 2x2 tabulky, které dávají stejnou sumu řádků a sloupců jako zdrojová tabulka
- Každé tabulce se přiřazuje p st, že taková situace nastane, je-li H_0 pravdivá

Fisherův exaktní test – ilustrační příklad

		Delikventi	Nedelikventi	Celkem
Nošení brýlí	Ano	1	5	6
	Ne	8	2	10
	Celkem	9	7	16

Všechny možné varianty tabulky s danou sumou řádků a sloupců

(I)	<table border="1"><tr><td>0</td><td>6</td></tr><tr><td>9</td><td>1</td></tr></table>	0	6	9	1	(V)	<table border="1"><tr><td>4</td><td>2</td></tr><tr><td>5</td><td>5</td></tr></table>	4	2	5	5
0	6										
9	1										
4	2										
5	5										
(II)	<table border="1"><tr><td>1</td><td>5</td></tr><tr><td>8</td><td>2</td></tr></table>	1	5	8	2	(VI)	<table border="1"><tr><td>5</td><td>1</td></tr><tr><td>4</td><td>6</td></tr></table>	5	1	4	6
1	5										
8	2										
5	1										
4	6										
(III)	<table border="1"><tr><td>2</td><td>4</td></tr><tr><td>7</td><td>3</td></tr></table>	2	4	7	3	(VII)	<table border="1"><tr><td>6</td><td>0</td></tr><tr><td>3</td><td>7</td></tr></table>	6	0	3	7
2	4										
7	3										
6	0										
3	7										
(IV)	<table border="1"><tr><td>3</td><td>3</td></tr><tr><td>6</td><td>4</td></tr></table>	3	3	6	4						
3	3										
6	4										

Pravděpodobnost náhodného vzniku variant tabulky

	a	b	c	d	P
(I)	0	6	9	1	0,00087
(II)	1	5	8	2	0,02360
(III)	2	4	7	3	0,15734
(IV)	3	3	6	4	0,36713
(V)	4	2	5	5	0,33042
(VI)	5	1	4	6	0,11014
(VII)	6	0	3	7	0,01049
Total					0,99999

Test hypotézy o symetrii

- Pro 2x2 tabulku => McNemarův test

	Léčba II		
Léčba I	+	-	Celkem
+	a	b	a+b
-	c	d	c+d
Celkem	a+c	b+d	n

$$X^2 = \frac{(b - c)^2}{b + c}$$

- Kritická hodnota: kvantil $X^2_{1-\alpha}(df)$, kde $df=1$
- Lze testovat i časový vývoj

McNemar test - příklad

Srovnání dvou metod stanovení antigenu v krvi (antigen vždy přítomen)

H_0 : metoda I = metoda II

Metoda I	Metoda II	Frekvence
úspěch	úspěch	202
úspěch	neúspěch	60
neúspěch	úspěch	42
neúspěch	neúspěch	10

$$\Sigma = 102$$

$$X^2 = \frac{(b - c)^2}{b + c} = \frac{(60 - 42)^2}{102} = \frac{324}{102} = 3,18$$

$$X^2_{(1-0,05,1)} = 3,84$$

Nelze zamítnout H_0 o ekvivalentnosti metod